

mohli spojovati. [Pouze politické proudy dovedly uchvátiti stejně zemědělské jako ostatní dělnictvo; strany sociálně-demokratické rozšířily se z měst také na venkov.] — To působí zajisté stejným směrem jako jiné příčiny, že i ze stavovských a třídních důvodů dělníci raději vyhledávají města, aby své sociální vědomí posílili a společensky méně podléhali zámožnějším třídám. Městský dělník (a proletář vůbec) ve svém soukromém životě je přece mnohem volnější a neodvislejší nežli venkovský zemědělský bezzemek, který bývá odkázán na úzký sociální styk se svými zaměstnavateli, a který se těmto zaměstnavatelům musí také jinak mimo pracovní obor často podřizovati.

19. Důsledky zhuštěného osídlení na intenzitu zemědělského těžení. — Sociální nesnáze (velko)městského života. — Tíseň bytová. — Reforma pozemková.

Hustota obyvatelstva vhání sice lidi venkovské do zaměstnání nezemědělských, ale zemědělci, kteří při svém stavu vytrvají, jsou zároveň nuceni, aby úsilovněji těžili ze své půdy. Půda v silně zalidněných krajích stává se vzácnou i nabývá vysokých cen a zároveň se tříští (parceluje) mezi drobné vlastníky. Musí tedy vydávati vyšší výtěžky jak přírodní (zvětšeným množstvím plodin) tak i peněžité (také zvýšenými cenami výtěžků). Zemědělci mohou věnovati mnohem více práce tak i kapitálu na vzdělávání pozemků, když jejich zboží nachází u četnějšího obyvatelstva lepšího odbytu a docíluje příznivějších cen — (zejména také tím, že trh pro všechno zemědělské zboží, zvláště pro zboží rychlé zkáze podléhající je v bezprostřední blízkosti).

To se dá doložiti skutečnými výtěžky nejhlavnějších druhů výživných plodin (obilí) v jednotlivých zemích evropských ke konci minulého a počátkem nynějšího století až do světového požáru válečného.

Urodilo se totiž v hlavních zemích evropských *na 1 ha průměrně čtyř druhů obilních* (pšenice, žito, ječmene a ovesa) po srážce průměrného podílu na osev:

	za pětileté období				
	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1910—1913
v Belgii	17·2	17·7	20·0	22·9	21·7
v Nizozemí	14·5	15·4	17·0	18·4	18·2
v Dánsku	14·9	14·8	15·3	17·3	18·2
v Německu	10·3	13·8	15·5	16·8	17·6
ve Francii	9·4	10·0	10·6	11·6	11·2
v Rakousku	8·1	8·0	9·4	11·2	11·9
v Uhrách	9·8	9·1	9·7	9·9	10·8
v Itálii	5·6	5·3	6·3	7·6	8·1
v Rusku (evropském)	5·2	5·4	6·0	5·2	6·1

[Výsledky, sestavené dle úředních dat jednotlivých zemí, jsou velmi rozličné hodnoty a arciť jenom se značnými výhradami se dají navzájem srovnati.]

Tato data dávají aspoň poněkud přibližný obraz o intenzitě nebo extenzitě zemědělského těžení v důležitějších zemích evropských i o pokrocích, jakých kde bylo při pěstování obilí docíleno za nejnovější doby.

Vezmeme-li za základ nejmenší čistý výtěžek z 1 *ha* orné půdy obilím osetě, kterého bylo docíleno v Rusku evropském (buď v období 1891—1895 nebo v období 1906—1910), a označíme-li jej číslem 100, dostali bychom poměrné čisté výtěžky vzhledem k ruským výnosům těmito přibližnými čísly:

	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910	1911—1913
v Belgii	330	340	380	440	420
v Nizozemí	280	300	330	350	350
v Dánsku	290	290	300	330	350
v Německu	200	270	300	320	340
v Rakousku	160	150	180	210	230
ve Francii	180	190	200	220	220
v Uhrách	190	170	190	190	210
v Itálii	110	100	120	150	160
v Rusku	100	104	120	100	120.

Nejskrovnější poměrné výtěžky byly v Rusku, a také poměrně lze tam pozorovati nejmenší pokroky, kdežto v zemích severozápadní Evropy (v Belgii, Nizozemí, Dánsku a v Německu) těží se čistě trojnásobné množství obilí z 1 *ha* nežli v Rusku a pokroky skoro stále jsou pozorovatelné, při čemž hustota samých zemědělských příslušníků není zdaleka ani dvojnásobná (kromě Belgie) nežli v Rusku. [V Belgii obývá průměrně na 1 *km*² zemědělských příslušníků o něco více než dvojnásobný počet proti Rusku, ale klidilo se čistě na 1 *ha* v období 1906—1910 asi $4\frac{2}{5}$ násob, v období 1911—1913 $3\frac{1}{2}$ násob více obilí než v Rusku; v Německu bylo osazeno zemědělci asi o 65% hustěji, ale sklídilo se čistě v období 1911—13 aspoň o 180% více než v Rusku; v Dánsku bylo zemědělci pouze o 40% více na 1 *km*², ale úrody obilné byly trojnásobné nežli v Rusku atd.]

[V období 1911—1913 jevila se průměrná roční čistá úroda obilí (kukuřici v to počítaje) a její podíl na zemědělské příslušníky:

	zemědělských příslušníků bylo přibližně	průměrná roční čistá úroda obilí asi	na jednoho zemědělského příslušníka vytěženo ročně průměrně čistě asi
v Dánsku	1·1 mil.	17·6 mil. <i>q</i>	16 <i>q</i>
v Německu	18·0 „	255 „	14 ¹ / ₆ „
v Belgii	1 ¹ / ₄ „	15·6 „	12 ¹ / ₂ „
ve Francii	16 „	144 „	9 „
v Uhrách	14 „	113 „	8 „
v Nizozemí	1 ¹ / ₃ „	8 ¹ / ₄ „	7 ¹ / ₃ „
v Rakousku skoro	14 „	77 „	5 ¹ / ₂ „
v Rusku	100 „	500 „	5 „
v Itálii přes	16 „	66 „	4 „

K tomu ovšem dlužno dodati, že Dánsko nemá ani hlavní zemědělské výtěžky z obilí, nýbrž především z chovu dobytka, že v Nizozemí jest nejhlavnějším zemědělským těžením zahradnictví, zelinářství, květinářství i chov dobytka, v Belgii kromě zahradnictví, sadařství klidí se mnoho průmyslových plodin; v Německu klidí se nejvíce brambor, ve Francii že je ohromné pěstění vína i ovoce a rovněž v Itálii vína, oliv a rýže, která nebyla včítána, proti čemu v Rakousku, Rusku a v Uhrách je těžiště zemědělského výnosu přece jen hlavně v obilí.]

Podobné jsou i výsledky při chovu dobytka, kterými nutno doplniti výsledky obilního těžení, aby se dostal podrobnější názor o celkových výtěžcích zemědělských. [Při tom koně, kteří pravidlem nejsou chováni pro potravu lidskou, zvláště jsou odděleni od ostatního domácího dobytka; pro docílení přibližného měřítka počítán jest 1 kus hovězího dobytka = 3 kusům vepřového = 10 ovcím, po příp. kozám. V součtu uváděn jest hovězí dobytek s vepřovým, ovcemi i kozami dohromady přepočítaný podle oněch číselných poměrů a nazván zde *ekvivalentem hovězího dobytka*. K uvedeným zemím přidána byla i Anglie s Walesem, která pro obilní těžení má ovšem podřízený význam.]*)

V z e m i	rok sčítání	počet koní v milio- nech	ekvivalent hověz. do- bytka v milionech	na 100 zeměděl. příslušníků by se počítalo přibližně	
				koní	ekvivalentu ho- vězího dobytka
v Anglii s Walesem	1913	1·40	8·23	56	329
v Dánsku	1909	0·54	2·82	49	256
v Nizozemí	1910	0·33	2·55	29	227
v Belgii	1912	0·26	2·35	21	188
v Německu	1914	3·44	31·16	19	173
ve Francii	1912	3·22	18·80	20	117
v Rakousku	1910	1·88	11·67	14	84
v Uhrách	1911	2·35	10·78	17	77
v Rusku evropském	1913	24·51	45·62	24	45
v Itálii	1908	0·97	8·42	6	50

Zrovna převážně zemědělské země evropské: Uhry, Rakousko a zvláště Rusko s Itálií vykazují daleko nejmenší stav dobytka na týž počet zemědělských příslušníků. Tak na př. v Rusku mají zemědělci průměrně jen *sotva poloviční stav koní a značně méně než pětinu ekvivalentu hovězího dobytka* proti zemědělským příslušníkům v Dánsku; rovněž jest průměrný stav ekvivalentu hovězího v Anglii víc jak sedmeronásobný nežli v Rusku na každého zemědělského příslušníka. Při tom nehledí se ani k jakosti kusů, která v Dánsku i v Anglii je jistě podstatně lepší a mnohem vydatnější než v Rusku. Ale ani v Uhrách nebo v Rakousku zemědělští příslušníci zdaleka se nepřibližují angli-

*) Ekvivalent hovězího dobytka byl by na př. pro 3 mil. kusů hovězího, 6 mil. kusů vepřového a 5 mil. ovcí a koz = $3 + \frac{6}{3} + \frac{5}{10} = 5·5$ milionů kusů.

ckým nebo dánským, pokud hledíme k chovu dobytka: v Uhrách připadá na týž počet zemědělských příslušníků *sotva čtvrtina toho stavu ekvivalentu hovězího dobytka co v Anglii* a sotva třetina koní.

[Pro chov dobytka nejsou ovšem země evropské tak způsobilé jako lidmi málo obydlené rozsáhlé stepi jihoamerické v Argentině a v Uruguayi nebo velmi řídké osazená území australská a na Novém Zelandě. Již se o tom stala zmínka, že prostory ty jsou několikanásob četněji obydleny hovězím a skopovým dobytkem nežli lidmi. Na př. v Argentině podle sčítání r. 1911 na ploše 100 km^2 (10.000 ha) žilo:

	lidí	koní	mezků, oslů atd.	hověž. dobytka kusů	vepř. dobytka kusů	ovcí	koz*)
asi . .	240	307	30	995	100	2778	150

Ovcí bylo celkem 11krát více, hovězího dobytka asi čtyřnásobný počet a koní značně více než lidí.

Ještě nápadnější bohatství dobytka podle počtu lidí připadalo na řidounce obydlený *Queenland* v Australii. Tam se napočítlo r. 1911 na 100 km^2 :

lidí	koní	hověž. dobytka kusů	ovcí
35	39	300	1170,

tedy ovcí bylo asi třiatřicetkrát větší počet, hovězího dobytka téměř devateronásobný počet a koní znatelně více než lidí.

Jak jednotlivé mimoevropské země bohatstvím dobytka vynikají nad země evropské, pozná se ze srovnání počtu dobytka s počtem obyvatel:

Na 100 obyvatel připadalo kolem roku 1911 *ekvivalentu hovězího dobytka*: v Itálii 25, v Belgii 31, v evrop. Rusku 32, ve Velké Británii s Irskem 35, v Rakousku 41, v Nizozemí 44, ve Švýcarsku 45, v Německu a ve Francii 47, v Uhrách 51, v *Dánsku* 104.

Jakkoli Dánsko chovem dobytka tak ohromně předčí ostatní země evropské, ustupuje toto bohatství úplně nadbytku země amerických a australských. Bylo totiž napočteno (zase asi kol r. 1911) *na 100 obyvatel ekvivalentu hovězího dobytka*: v Queenslandu 1140 (asi jedenáctkrát víc než v Dánsku), v Uruguayi 1080 (víc než desateronásobné Dánska), v Argentině 540 (pateronásob Dánska), na Novém Zelandě 460 ($4\frac{1}{3}$ krát víc než v Dánsku), v Kanadě 107 (asi jako v Dánsku), ve Spojených státech 85 — méně sice než v Dánsku, ale značně více než v kterémkoli jiném státě evropském.]

*

Nejmenší podíl venkovského obyvatelstva má Anglie s Walesem, kterou vlastně dnes sluší považovati již za světové velkoměsto. Ačkoli tam venkovské obyvatelstvo již od roku 1891 kleslo na pouhou čtvrt-

*) Pro srovnání podle plochy uvedena budtež data o hustotě dobytka v Argentině a v Rusku. Na 100 km^2 v Argentině připadalo 307 koní a 1320 kusů ekvivalentu hovězího dobytka, kdežto v evrop. Rusku asi 450 koní a 830 kusů ekvivalentu hovězího dobytka.

tinu všech lidí, ubývalo ho stále ještě i potom a venkov skoro pustne, zvláště zemědělské zaměstnání ustavičně se omezuje. Ze všeho lidu anglického žilo r. 1911 sotva 22°/₁₀₀ na venkově a z těchto venkovanů jen kolem 30°/₁₀₀ bylo příslušníků zemědělských. Rozumí se, že z vlastní domácí úrody neuživila by se ani čtvrtina anglických obyvatel. [Tak roku 1913 urodilo se v Anglii a Walesu jen čistých 13¹/₂ mil. *q* chlebového obilí a vedle toho 22 mil. *q* (čistě) ječmene a ovsu dohromady, tedy na jednoho obyvatele vybylo by z vlastní domácí úrody jen asi 96 *kg* obilí a z toho pouze 37 *kg* chlebového obilí, čili na každého obyvatele jen asi 100 *g* chlebového obilí na den.]

Ale v Anglii rolnictví úmyslně bylo mjeno, jak to přinášel s sebou velkoměstský vývoj země. Plocha věnovaná rolnímu těžení stále se tam uskrovnuje; obnášela na př. r. 1913 obilím osetá plocha v Anglii pouze 2·14 mil. *ha* proti 15·11 mil. *ha* celé rozlohy. Tedy na obilí bylo věnováno jen 14°/₁₀₀, kdežto v pruské provincii Sasku 36°/₁₀₀. [V Anglii procento půdy, které by se pěstování obilí dalo věnovati, mohlo by býti i značně větší než v Sasku, protože v Sasku jsou velmi rozsáhlé lesy, kdežto v Anglii sotva 3°/₁₀₀ půdy porostlá jsou lesním stromovím]. Bylo by tedy lze obilní výtěžky anglické aspoň ztrojnásobiti, čímž by se mohlo dostati Angličanům aspoň tolik výživy z vlastní úrody, aby nemuseli trpěti hladem. (Připadalo by tak ročně asi 110 *kg* chlebového obilí na hlavu a blízko 300 *kg* obilí vůbec na člověka, což byla by snad trochu větší míra obilí, nežli se ho spotřebuje průměrně ročně v Rusku; bylo by chlebového obilí ještě o pětinu více, nežli byla normální válečná dávka všeho obilí vůbec na hlavu v Německu. *)

*) Stojí za zmínku, jak známý politický ekonom berlínský *Fr. Oppenheimer* v „*Theorie der reinen und politischen Oekonomie*“ str. 647—649, snažil se před světovou válkou dokázati, že by ani Velká Británie nemusila býti vyhladověna, kdyby jí byl odříznut jakýkoli dovoz z ciziny. Vývody jeho nejsou jistě dle nynějších zkušeností docela správné, jelikož tvrdí, že Anglie vypěstí na každého obyvatele takovou míru obilí, která se v Itálii průměrně ročně spotřebuje. Počet ten však nejen že není správný ani pro čtyři hlavní druhy obilí v Anglii pěstovaného (pšenici, žito, ječmen a oves), kterého se čistě pro každého obyvatele sklídí v Itálii asi o polovici více než v Anglii, nýbrž *Oppenheimer* při tom nedbal značného množství kukuřice, rýže a jiných náhrad obilních v Itálii, jež se v Anglii nepěstí. Množství obilí všeho (i s kukuřicí a rýží) je v Itálii průměrně asi dvojnásobné na hlavu než v Anglii z vlastní úrody. Při tom nutno bráti v úvahu neobyčejnou střídmost italskou a mírné jižní výhodné podnebí, které umenšuje nutné množství potravin k výživě, jakož i všeliké jižní plody, kterými Italové mohou nahrazovati obilné pokrmy.

Oppenheimer představuje si, jak by to bylo, kdyby Anglie ztratila najednou všechno své válečné loďstvo zrovna přede žněmi, kdyby při tom byla bez zásob a kdyby jí dovoz potravin z ciziny byl znemožněn. Především by měla značné zálohy ve svém velkém stavu dobytka; zvláště by se dala pobítí většina koní a masa jich užilo by se za potravu, čímž by se kromě toho ušetřilo ječmene i ovsu. Toho obilí by se pak dalo užiti ku stravě lidské tím větší měrou, jelikož by zároveň asi jistě zanikla nebo byla silně potlačena výroba piva i lihu. Ale kromě toho Anglie by si našla rychle nové zdroje výživy: především v rybolovu, ke kterému by se následkem uváznutí vývozního průmyslu i obchodu sehnalo jak dosti kapitálu tak i dosti lidí. K tomu by se hned připojila intenzivní zahradní kultura, kterou by se dovedlo vytěžit spoust zelenin, ovoce, jedlých hlíz (brambor) a všelikých plodin za jakékoli pohody, po případě také ve sklenících, pařeništích, pomocí nákladných technických zařízení a pokroků agronomické a výživné chemie. [Takové intenzivní hospodaření je už provedeno na ostrovech normanských a vyživuje tam 500 lidí na 1 *km*², kterým ještě zbývá mnoho plodin k vývozu.]

Ovšem by se také přebytkého kapitálu užilo k intenzivnímu zemědělství a další výtěžky rolnické daly by se několikrát znásobiti. Anglická půda by k tomu

[V Rusku evropském průměrná roční čistá úroda obilí v letech bezprostředně před válkou nedosahovala ani plných 500 mil. *q*, z čehož se značná část vyvezla, takže pro domácí konsum zbývalo sotva více než 400 mil. *q*, což při průměrném počtu lidí asi 140 mil. nečinilo by ani 300 *kg* obilí na hlavu. Větší sotva byla spotřeba obilí v Rusku evropském, jelikož k průmyslovým účelům ani ke krmení mnoho obilí se tam nespotřebovalo a kromě toho bylo obvyklých náhradních potravin vedle obilí mnoho (jako pohanka, luštěniny, různé hlízy a jiné rostliny, jichž se v západní Evropě k výživě nepoužívá).]

Jest tedy viděti, že takové množství obilí, které v Rusku k obživě stačí, dalo by se také v Anglii při náležitém zvelebení a rozšíření rolnictví z domácí půdy pro všechno obyvatelstvo vypěstiti, (kdyby se rovnější malá plocha orné půdy znásobila zoráním pastvin a některých luk). Ale v Anglii lidé spotřebují ke své výživě mnohem více než v Rusku i také je potrava jejich vybranější.

Pro Anglii bylo by však nevýhodou, kdyby za mírových dob mělo se její obyvatelstvo přílišně zabývat rolnictvím, jelikož všechna jiná povolání (průmysl, obchod, doprava — zvláště námořní — a všeho druhu sprostředkovatelské služby i znamenitý chov dobytka) vyživují nepoměrně lépe a úspěšněji. Potraviny lze do Velké Británie dostati ze všech zámořských zemí mnohem laciněji, nežli kdyby se musily získávati na domácí půdě, a může se při tom velmi malým přičiněním lidským ponechati přirozené povaze britských pozemků volnost, aby jako nejlepší louky a tučné pastviny poskytovaly především výživu hojnému skotu a bravu i všelikému jinému užitečnému dobytku. Při velké hustotě obyvatelstva, která je asi osmkrát větší než v Rusku evropském, připadal ve Velké Británii s Irskem větší ekvivalent hovězího dobytka na hlavu nežli v Rusku. [Na 100 obyvatel připadalo by v Rusku 32, ve Velké Británii s Irskem 35 kusů ekvivalentních hovězímu dobytku, nehledě ani k nepoměrně lepší jakosti a mnohem větší průměrné váze anglického dobytka.]

Obavy z nedostatku potravin jsou tedy při zindustrialisování moderních nejpokročilejších států celkem zbytečny a vady průmyslového zaměstnání, pokud se týkají vyživování obyvatelstva, by se daly vždy dosti lehce odčiniti a odstraniti. Ale podstatnější jsou výtky jiné, které na př. filosofičtí myslitelé jako *Carlyle*, *Ruskin*, *Tolstoj* a jiní uvádějí proti nepřirozenosti, bezúčtčnosti, jednostranné výlučnosti zaměstnání průmyslových a vůbec proti jakýmkoli přílišným specialisováním činnosti lidské v moderní podnikatelské organizaci. Ve spojení s jednotvárnou ducha ubíjející činností také horečný, nervosní a ustavičný shon po hmotném výtěžku, obětování jemu všeho citění, konání a všeho

byla dosti vhodná. Vyplatily by se i nejnákladnější investice při rolnickém těžení a na vhodných místech by se mohlo prováděti zemědělství po zahradnicku a sadařsky, a pozemky dosud za pastviny, louky a na jiné pícní kultury zařízené nebo ladem ležící změnil by se v nejúrodnější role. Různé meliorace, zejména odvodnění nebo zavodnění by mohly rolnické výtěžky několikrát znásobiti.

Tyto Oppenheimerovy náhledy vůči skutečně se vyskytlým nesnázím i tvrdostem válečného zápasu ve střední Evropě byly jistě příliš optimistické, ale není opravdu nemožno, aby při náležitých přípravách se dostalo také tak hustě zalidněné zemi jako Anglii při jejím přirozeném bohatství a vhodném podnebí pro případ nouze aspoň nejnezbytnějších vlastních potravin.

důvtipu lidských myslí mohlo by býti velkým ohrožením blaha i zdaru pokolení lidského, aby načisto nebylo podmaněno bezohlednými materiálními zájmy.

V městech nepopíratelně lidé bývají ve stále nejistotě o zaměstnání i strádají jinými trpkými nedostatky, které stihají většinu lidí za mzdu nebo jinak výdělečně pracujících a plahocících se úmorným napínáním všech sil, aby živobyť vlastní i celé rodiny po případě jen dosti nuzně se uhájilo. Rovněž mnoho menších (zdánlivě) samostatných podnikatelů bývá často odkázáno na náhodný zdar své práce i na její společenské uznání cenami vrtkavých trhů nebo při jiném nejistém odbytu.

Tyto všeliké vrtochy i nejistoty soustavy podnikatelské zaviňují zajisté nepopíratelnou i namnoze velmi trpkou bídu městských (i jiných) proletářů. Nedostatky ty ovšem rozšířily se také do řad všelikých menších podnikatelů i zemědělců, kteří dříve se uživilí — třeba skrovně — přece pravidlem zajištěně ve svých soběstačných domácnostech. Právě ona všeobecná nutnost, že menší řemeslníci i zemědělci byli přinuceni státi se podnikateli a jsou odkázáni na nejistý zisk, pohoršila po většině jejich hmotné postavení, neb aspoň je ohrozila všelikými osudnými odvislostmi od rozmarů odbytových. Také kapitál svým výbojným postupem podmaňuje si naporád hmotně nepevně a nezajištěně existence [zadlužováním zemědělských statků, mobilisováním pozemků pomocí hypoték, záhubnou konkurencí velkopřemyslu s řemesly, i vůbec velkých podniků proti provozovněm malým].

Vedle hmotných nedostatků více ještě namnoze váží duševní stísnění s tím sdružené. Téměř všichni, kdo jsou v moderním podnikání účastní, bývají ve stále nejistotě o svou budoucnost. Ti, kteří pracují tělesně nebo duševně za mzdu v cizích službách, nemívají po většině jistoty, že své obživy nepozbudou; stále bývají na pospas strachům o zaměstnání. Ale také samostatní podnikatelé nejsou nikterak zabezpečeni proti rozličným častým vrtochům odbytu. Nejistoty, která ohrožuje neustále zdar, nejsou prosti ani podnikatelé největší, velikými hmotnými prostředky vládnoucí. Proto pozorovati možno ustavičně, skoro hořečně vzrušení u většiny moderního lidstva, které nedopřává náležitého klidu ani pravé radosti z dočasných požitků ani nerušené spokojenosti těm, kterým se po případě dobře daří.

Ale všechny tyto zde vytýkané vady tkví více v dosavadní neupravenosti a z toho prýšticích nedostatků v podnikatelské organizaci poměrně ještě mladé, a namnoze teprve nejisté se utvářející, i nejsou snad naprosto neodčitelné. Rozhodně nelze nesnáze ty přičítati na vrub pokročilé technické i jiné kultuře novověké. Naopak pokroky hmotného těžení unožnily ukojování velmi rozmanitých i všelijak vytríbených potřeb nejen pro některé vyvolené jednotlivce nýbrž pro četné davy samého proletariátu. Tak městská kultura novodobá zobečnila všeliké pohodlí, o kterém se dřívějším věkům ani nezdálo, nebo která byla dříve považována za nedostížný luxus. To vztahuje se netoliko na stravu, šatstvo, obydlí a jich různé úpravy, nýbrž zvláště na hygienu (ku př. na pitnou a užitkovou vodu, na kanalisaci, na všeobecnou čistotu), na osvětlení, na městskou dopravu, na zábavy, estetické a jiné kulturní požitky (divadla, umělecké příležitosti, poučení všeho druhu,

ústavy vědecké, školy, všeobecné vzdělání a j.). Jak všim tím znamenitě vynikla již města nad venkov!

Jsou ovšem proti tomu mnohé těžké vady a úhony městského života. Mezi nimi nikoli na posledním místě je stísněnost a *nouze i bída bytová*, zejména pro chudinu. Nepopíratelné i četné jsou společenské zlořády velmi povážlivého rázu v těch směrech.

Bydlení chudého lidu nebývá ovšem ani mezi zemědělským obyvatelstvem náležitě hygienické ani pohodlné. Naopak proletariát venkovský často má bydli nepoměrně horší nežli průměr proletářů městských. Ale venkovské zaměstnání zemědělské se za teplého počasí provozuje přece jen ve zdravé volné přírodě a nikoli ve stísněných a zdravotně závadných dílnách a provozovnách, jako tomu je na př. při kterémkoli zaměstnání městském. [Proti tomu jsou už nyní jisté pokroky jak v lepším bydlení, tak i v provozovnách živnostenských, kterých dříve nebylo.]

Jaké hrozné poměry bytové byly do nejnovější doby v městech menších a středních, pro to úžasné doklady podala jednání sjezdu o reformu bytovou v Rakousku (1907 ve Vídni). V šedesáti středních městech rakouských s obyvatelstvem 1'032 mil. (tedy v městech s průměrným počtem něco nad 17.000 lidí) bydlelo 22% lidí v bytech o jediné místnosti; skoro 19% těchto městských obyvatel tísnilo se v bytech naprosto přeplněných. Ve Vídni kolem r. 1905 bydlelo téměř 600.000 lidí (40% všeho obyvatelstva) v bytech o jediné obytné místnosti, z nichž jen málokteré měly vedle toho ještě také kuchyni. Při tom průměrné bytné na jednoho obyvatele stoupalo na 160—200 K (v posledních letech před válkou) a bylo dvoj- i trojnásob vyšší než před šedesáti lety.

V Berlíně bylo r. 1895 na 15.000 bytů úplně přeplněných, kde v jediné místnosti bylo směstnáno 7 až 12 i více lidí. Mnohdy takové skrovné byty nedaly se ani vytápěti a napořád rozšířen byl zvyk přechovávat v rodinách cizí nocleháře. [To děje se ostatně ve všech velkých městech.] Takoví nocleháři kromě času potřebného k vyspání byli bez přístřeší vůbec a někdy neměli ani vlastního lůžka pro sebe, musili se tísniti v něm ještě s jinými ubožáky. Mnohá lůžka bývala stále obsazena, takže sotva z nich jeden noclehář povstal, již tu byl jiný na jeho vystřídání. Ano za 24 hodiny bývaly i *trojí střídý spících v jediné lůžku!* Jak bylo by za takových poměrů možno dbáti nejchatrnější čistoty nebo zdravotních příkazů, jak se dalo zabrániti nakažlivým nemocem? A která tím trpěla mravnost a jaké rozraty tím se zaviňovaly v rodinách!

Kde chudší lidé našli lepší a pohodlnější byty v určité větší vzdálenosti od svých provozoven, kolik tím zbytečně ztráceli času! Času toho by jinak byli mohli využítí aspoň ke troše rodinného živobytí, které beztoho bere skoro úplně za své výdělečným zaměstnáním až do úpadu bezmála u všech členů rodiny, někdy i nedospělých!

Všeliké hmotné újmy, které povstávají z tohoto oddálení bydlišť od provozoven zaměstnaných, objevují se ovšem na druhé straně výnosností podniků dopravních (městských pouličních drah, omnibusů atd.), kteréžto zisky jsou úplně stejného druhu jako rentové důchody městských stavebních pozemků. Nejedná se však při tom o nějakou

jen lichvu, nýbrž o sociální důsledky, které se poji nezbytně k soustředování podniků na jistých omezených místech provozovacích.

Ale ani pro bytové poměry městské nemůže se snad tvrditi, že nebylo by lze zdárněji je upravit. Lze jistě všelijak lépe pečovati o bydlení městských nemajetných (i středních) tříd nežli se to dalo dosavadním ponecháním starostí těch soukromému podnikání. Všechna veřejná hospodářství mají možnost i povinnost v tom směru účinně zasahovati (stát, země, okres i obec i jiné kolektivity zvláště k tomu zřízené). Zejména stát by mohl znamenitě k tomu působiti svou politikou finanční (úlevami a úpravami domovní daně, úvěry povolovanými k stavbě laciných bytů pro nemajetné, které by se mohly hraditi zvýšenými dávkami na byty přepychové nebo vůbec prostornější atd.). Obce městské by vydatně mohly čeliti vykořisťování renty pozemkové, kdyby včas hleděly nabyti vlastnictví stavebních ploch, aby je pak propůjčovaly na zastavení domy s lacinými byty nebo k jiným účelům městské úpravy (k sadům, hygienickým zařízením, k veřejným budovám atd.).

Ale i soukromé snahy mohou týmž směrem spolupůsobiti, jak je zřetelno z hnutí pro *sadová* nebo *zahradní* města (*Garden-Cities*, *Gartenstädte*.*)

*) Myšlenka sadových měst vznikla ke konci 19. století v Anglii, kde pro ni zvláště horoval *Ehenazar Howard* ve spisu vydaném r. 1898: „*Garden Cities of to Morrow*“. Na základě tohoto nabádavého pojednání založila se i společnost: „*Garden Cities Association*“ a vzniklo zahradové město *Letchworth* počátkem 20. století pro nezámožné obyvatelstvo, hlavně pro dělnictvo.

Podobná města vznikala také na podnět velkých továrníků, jako u *Birminghamu* od *Cadburyho*, majitele kakaové továrny, založeno *Bourneville*; nebo u *Hullu* na podnět *T. Reckitta* (majitele továrny na mořidlo) vystavěné *Hull Garden Village*; nebo *Earswick* atd. U Londýna vznikla podobná sadová předměstí, zejména *Romford Gidea Park* a *Hampstead Garden Suburb*. Rovněž i v Německu vznikla podobná sadová města u *Kielu*, *Drážďan*, v okolí *Berlna*, ve velkoměstech v *Poříjí* atd.

Základní myšlenkou pro tato sadová města jest, aby na laciné venkovské půdě stavěla se obydlí a jiné budovy pouze na pětíně nebo šestině, po případě i na menším zlomku celé rozlohy i aby zbytek zaujaté městské půdy byl věnován z menší části na veřejná prostranství (ulice, náměstí, hřiště atd.), ale větší část pozemků aby věnována byla na zahrady, k zelinářským a ovoeným kulturám ano i k pěstování obilí a jiných živných plodin. Rodinné domky, pokud by byly určeny k obydlí několika rodinám s byty samostatnými, oddělenými, aby obklopeny byly zahradami i jinými vzdělávatelnými pozemky. Obydlí zařízená podle nejmodernějších technických vymožeností (s koupelnami, prádelnami i jinými vhodnými vedlejšími místnostmi) spojovala by výhody velkoměstské civilisace s prospěchy venkovského zaměstnání i s pobytem ve volnější přírodě než je to možné ve stísněných městech.

Města taková aby měla nejvíce 20—30.000 obyvatel s průmyslovými dílnami i jinými městskými provozovkami v oddělených částech, s pouličními drahami, s dokonalou kanalizací, s pitnou i užitkovou vodou, s nejlepším osvětlením, se zdroji veřejně dodávané a snadno použitelné motorické energie (elektrické, plynové, vodního spádu a jiné). Budovy provozovací byly by umístěny ve zvláštních částech osady. Vedle toho by v takových městech byla i všeliká zařízení kulturní a pro umělecké požitky (školy, vědecké ústavy, přednáškové síně, muzea, umělecké galerie, divadla, lázně, koncertní síně atd. a zařizovaly by se tam vhodné všeliké veřejné stavby atd.).

Znameníť hygiena projevila se hned v takových osadách velice nepatrnou úmrtností. Tak z 10.000 obyvatel počátkem 20. století ročně umíralo v zahradním městě *Letchworthu* 52, kdežto současně v *Londýně* 140, v *Birminghamu* 154 a v *Liverpoolu* až 190 lidí.

Zvyšování hodnoty a ceny půdy následkem husté lidnatosti a pod-
míněné tím intensivnosti zemědělského těžení, jakož i úžasné zdražo-
vání její, pokud se jí používá k velkoměstskému bydlení nebo k pro-
vozovněm jakýchkoli výnosných podniků, obohacovalo a čím dále
tím více obohacuje soukromé (po případě i veřejné) vlastníky po-
zemků beze vší jich zásluhy; neboť děje se tak následkem přiroze-
ného vývoje a hmotným pokrokem celé určité společnosti lidské.
Vlastníkům půdy dostává se na základě jejich individuálního vlast-
nictví *výtěžků společenského spolupůsobení*, ku kterým oni majitelé
sami ani svým přispěním, ba ani svým majetkem nijak se nepří-
činili.

Oněch 63 km² na příklad, na kterých stojí vnitřní *Berlín* (obec
Berlín bez předměstí), nemá svou přirozenou plodnost, *svým vlastním
naturálním výtěžkem*, téměř hodnoty žádné. [Kdyby tam nebylo obydlí
lidských, kdyby oněch 6300 ha vráceno bylo zemědělskému obdělá-
vání, neměla by písčítá ta půda pro svou skrovnou úrodnost ceny
snad ani 5,000.000 M.] Skutečně však již počátkem 20. století půda
berlínská sama o sobě bez zřetele k vlastnímu stavebnímu kapitálu
na ní investovanému — měla ceny nejméně 5000,000.000 M. [Byla by
to průměrná cena stavebního pozemku jen 80 M za 1 m²; skutečná
průměrná cena stavebních pozemků byla v Berlíně jistě daleko vyšší.]
Veškerá tato vysoká cena berlínské půdy jest účinkem nakupení
obyvatelstva na tak úzkém prostranství i plyne z toho, že lidé tak
četní tam musí bydlet jakož i že tam musí mít své výnosné provo-
zovny. Majetek vlastníků tamní půdy jest podmíněn jejich důchody
(bytným i jiným nájemným), které jim dodávají všichni obyvatelé na
Berlín společensky vázaní a provozovatelé jakýchkoli živností v hlav-
ním městě německé říše; do značné míry přispívají k nim nejen
sami obyvatelé Berlína, nýbrž i všichni příslušníci říše německé, pokud
jsou jakkoli do Berlína poplatní.

Jest patrné, že vlastníci výnosných pozemků mají ze svého ma-
jetku důchody kolvíce ve společenských důchodech všech lidí, kteří
na ony pozemky jsou odkázáni a že hodnota jejich nemovitého ma-
jetku nevzrůstá (po případě ani neklesá) jejich zásluhou, nýbrž má
původ čistě společenský. Z těchto důvodů požadoval americký refor-
mátor *Henry George*, aby veškerá půda byla prohlášena za spole-
čenské vlastnictví, za *vlastnictví národní*. Jest to známý požadavek
„*znárodnění půdy*“ („*nationalisation of the soil*“), který zásadně vy-
slovil ve známém agitačním spisu „*Progress and poverty*“.

Pozdější stoupenci *Georgeovi* vůči velmi zobečnělým názorům
o nedotknutelnosti soukromého vlastnictví nenaléhali již na naprosté
znárodnění půdy, ale chtěli společenským nárokům aspoň tolik vy-
hověti, aby důchody z půdy, ale zejména zvětšování její hodnoty
(t. zv. „*přírůstek hodnoty*“, „*surplus of value*“, „*Zuwachswert*“) byly
vydatně zdaněny. Snahy ty projevovaly se podobnými pokusy, s ja-
kými v 18. století už fyziokraté naléhali na zavedení jediné daně po-
zemkové (*impôt unique, single tax*).

Skutečně podobné daně z přírůstku hodnoty jsou skoro již vše-
obecně zaváděny, ale neomezily se pouze na samy nemovitosti, nýbrž
na jakékoli nápadné zvyšování hodnoty — třebaš i u kapitálů movi-

tých. Namnoze proti starším daním pozemkovým, které především hleděly postihnouti důchody z rolnicky obdělávaných nebo vůbec z plodných pozemků, nově zaváděné pozemkové daně uvalovány jsou zrovna na pozemky neobdělávané, které společenskými vztahy nabývají stále vyšší ceny. [To zejména je základní zásadou moderního pozemkového zdanění v Anglii i v její koloniích.] Úmyslem zdanění toho bylo čeliti také spekulaci a lichvě s pozemky městskými.

Ale požadavky této „*pozemkové opravy*“ (reformy, Bodenreform) neomezovaly se pouze na zdanění vysokých výtěžků docilovaných vlastníky půdy, nýbrž také pozitivně hleděly pracovati proti vykořisťování a příživným důchodům těch, kteří pozemky ovládají. Zvláště obce (městské) po případě s přispěním státním nejen neměly se vzdávati svého pozemkového vlastnictví, pokud jim jaké zbylo, nýbrž vším možným způsobem by je měly rozšiřovati včasnou koupí pozemků na obvodu městském, pokud jsou ještě pouhými pozemky rolnickými nebo pokud jich cena jinakými zemědělskými výtěžky podstatně jest určována. Po případě k nabytí těchto pozemků žádoucí, aby obcím nebo jiným veřejným hospodářstvím přičknuto bylo právo vyvlastňovací.

Obce také stavbou laciných domů pro nezámožné obyvatelstvo nebo poskytováním obecních pozemků, kterých by nabyly podle vyfčených právních ustanovení, za mírné ceny k stavbě bytů nikoli na výdělek, nýbrž hlavně jen k uhrazení nákladů stavebních — mohly by čeliti přílišnému zdražování půdy, po případě mohly by úplně vyloučiti lichvu s půdou a odpomáhati tak podstatně bytové nouzi, která bývala nejtěžším sociálním zlem rychle rostoucích a mohutně se vyvíjejících kulturních a hospodářských středisk.

20. O technice zemědělské.

Půda sama od sebe svými hotovými plody poskytovala v polohách zvláště příznivých obyvatelstvu — (původně arci jen zcela řídkému) — dosti vhodné potraviny. Ovoce a jiné jedlé plody bylin, všeliké odenky, kořeny i hlízy již ve svém přirozeném stavu dají se dobře požívat i poskytují také dosti výživných látek. Rostlinná potrava byla pak prvotnímu lidstvu mnohem přístupnější než potrava živočišná, které člověk teprve s námahou a všelikým uměním, vynaložením vtípu a síly tělesné zmocňovati se musil. [Ovšem živočichové, kterých člověk bez namáhání se mohl zmocnit, také bývali potravou.]

Postačilo arci zprvu jedlé plody nebo jinou stravu vegetabilní sbírat. Ale záhy již nastala nutnost potravu tu aspoň opatrovati a chrániti proti různým škodám a porušením. Zkušenosti pak ukázaly, že se dá bylinná potrava jistým pěstěním také rozmnožovati nebo zlepšovati nad obvyklý přirozený svůj stav. Lze tedy předpokládati, že jakýsi druh *zemědělství* vznikal i vyvíjel se již v nejprvnějších počátcích lidské zemědělnosti. Bylo potřebí především plodů hájiti proti újmám způsobovaným živočišnými škůdci nebo proti jiným nepříznivým účinkům (proti plevelům, cizopasníkům atd.).